

LA GÈNESI DE SANTA EULÀRIA

Abel BELTRAN

Els factors que intervenen en la gènesi del *Santa Eulària* són diversos i de distinta naturalesa. Cal considerar fins a quin punt Lluís C. Viada i Lluch intervingué en la creació del poema; deduir quins foren els motius o els estímuls que impulsaren Verdaguer a escriure una obra dedicada a la santa que fins el 1637 havia estat Patrona de Barcelona; i analitzar l'ús que el poeta fa del llegendari popular i literari de la màrtir, així com les fonts i els models que Verdaguer pren i que són a la base del poema *Santa Eulària*.

Intervenció de Lluís Carles Viada i Lluch

Viada i Lluch, en una carta datada l'1 de juny de 1933 i adreçada al pare Manuel Monjas, expressa l'amistat que va mantenir amb el poeta,¹ assegura que l'aconhortà en els anys difícils per tal que no deixés d'escriure, que va realitzar amb el poeta diverses excursions per Sarrià i Vallvidrera i afirma ser l'autor dels primers versos de cada poema de *Santa Eulària*.

La certesa d'aquestes excursions queda demostrada per la carta que Verdaguer envià a Lluís C. Viada el dia 23 de gener de 1898, des de Madrid, i per les primeres línies de la «Lletra-prefaci» que encapçala el poema,² però no és ajustada l'afirmació que fa Viada de ser ell l'autor dels primers versos dels poemes de l'obra, malgrat que Verdaguer, en una carta de finals de desembre de 1897 i en la suara esmentada del 23 de gener de 1898, parlí a Viada de *Santa Eulària* amb l'expressió «nostre poemeta».³ Són diversos els arguments que demostren, sense cap mena de dubte, que Verdaguer és l'únic autor del *Santa Eulària* i que Viada possiblement si-

1. Josep PEREÑA diu que Lluís Carles VIADA i LLUCH «era un vell i bon amic del poeta, dels que no l'havien abandonat llavors de la suspensió "a divinis". Fou ell qui presentà el senyor Miralles i qui proposà el trasllat a Vil·la Joana quan els metges recomanaren un canvi d'ambient. Verdaguer doncs, li devia molta gratitud, i certament li tenia molta amistat i confiança». A *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdaguer*. Barcelona: Barcino, 1955, p. 165.

2. Els mots que VERDAGUER escríu a la carta del 23 de gener de 1898 són aquests: «En aqueixos passeigs, que m recordan los que feyam ab vos l estiu passat per Pedralbes, Vallvidrera y los voltants de Sarriá, parlant de santa Eularia...». A la «Lletra-prefaci», datada a Barcelona el febrer d'aquest mateix any 1898, Verdaguer torna a fer referència a aquestes excursions: «Estimat amic: Vos recordau dels agradosos passeigs que descapdellavam á últims de la primavera passada per los voltants de Sarriá [...] y desde Vallvidrera...».

3. Aquest «nostre» no és més que una fórmula de cortesia o una expressió de modèstia perquè a l'esborrany d'aquesta mateixa carta Verdaguer havia escrit «mon poemeta».

gui, això sí, el responsable que el poeta s'interessés en el projecte d'escriure un poema a Santa Eulàlia i que l'ajudés en la recerca de documents referents a la màrtir sarrianenca.⁴ El primer argument que ho demostra és a la carta del dia 23 de gener: aquí Verdaguer es disculpa —i també ho fa en la «Lletra-prefaci»— que els versos puguin tenir «poca sabor catalana» per estar «escrits en terres de Castella y pensats per aquestos carrers vehins de la Puerta del Sol, per los jardins del Retiro y de la Moncloa». Si Verdaguer hagués tingut escrits els primers versos —que haurien estat compostos per Viada a Vallvidrera o a Barcelona— aquesta justificació no tindria massa sentit. Però més que qualsevol raó de tipus interpretatiu, el que prova que Viada no és l'autor de cap del versos del *Santa Eulària* és l'estudi dels manuscrits i de les llibretes de notes del poeta. L'anàlisi dels manuscrits del *Santa Eulària* que es troben a l'Arxiu Històric de Barcelona i a la Biblioteca de Catalunya permeten de resseguir la creació del poema, des que aquest només és una idea embastada, expressada en alguns versos solts, fins que després de moltíssimes variacions —tant estròfiques, com sil·làbiques, com de contingut— adquireix la forma definitiva.

Motivacions per a la composició del poema *Santa Eulària*

Són diverses les raons que expliquen perquè el poeta acceptà la proposta de Viada d'escriure un poema a Santa Eulàlia. D'entrada, el tema de Santa Eulàlia podria arribar fàcilment als lectors perquè, a més de ser Eulàlia la copatrona de Barcelona i una figura popular del nostre llegendari religiós, en els darrers anys del segle XIX la màrtir sarrianenca havia aparegut repetidament en la premsa finisecular: el diari «La Publicidad» es va fer ressò de la restauració del convent de Santa Eulàlia de Sarrià —antiga capella erigida vers el 1463 en el lloc on, segons la tradició, havia nascut i s'havia criat Santa Eulàlia de Barcelona—, duta a terme el 1887, i va publicar, en primera pàgina, entre el 20 de novembre de 1888 i el 29 de gener de 1889, una sèrie d'articles sobre la màrtir;⁵ d'altra banda, en els darrers anys del segle XIX es començà a parlar de la possibilitat de l'annexió de Sarrià a Barcelona i de la pèrdua, en conseqüència, de la identitat sarrianenca. El setmanari «El Sarrianes» es posicionà en contra de l'annexió i incrementà la publicació d'articles reivindicatius de la història i de la cultura de Sarrià: a les «Notes històriques de Sarrià», de Francesc Carreras i Candi —una secció on es parla sovint de Santa Eulàlia— s'hi afegeixen

4. VERDAGUER, cita i reproduïx profusament, tant a la «Lletra-prefaci» com a l'apèndix, aquesta documentació. Sembla lògic pensar que és en agraïment d'aquest adjutori que Verdaguer dedica la «Lletra-prefaci» a Lluís C. VIADA i LLUCH.

5. Aquestes són els títols dels articles amb llurs dates de publicació:

«La cripta de Santa Eulalia de Barcelona» – (20 de novembre de 1888), «El sepulcro de Santa Eulalia» – (23 de novembre), «Las columnas del sepulcro de Santa Eulalia» – (24 de novembre), «La inscripción del sepulcro de Santa Eulalia» – (1 de desembre), «El sepulcro antigua de Santa Eulalia» – (5 de desembre), «La personalidad histórica de Santa Eulalia» – (18 de desembre), «La bandera de Santa Eulalia» – (12 de gener de 1889), «La cruz de Santa Eulalia en las monedas catalanas» – (22 de gener), «La destitución del patronato de Santa Eulalia» – (24 de gener), «La destitución del patronato de Santa Eulalia» n'és la continuació – (29 de gener de 1889).

les seccions «Novells ardots sarrianesos cuidadosament extrets del Dietari del Antich Consell Barceloní», el 1895, i «Iconografia Eulaliana», el 1897.

En segon lloc, Verdaguer encara no havia dedicat mai cap poema a la màrtir sarrianenca i *Santa Eulària* li permetia continuar el seu projecte apologètic de fomentar la pietat popular amb la recuperació de les tradicions pietoses i amb la història dels sants i màrtirs barcelonins. Per altra banda, l'encàrrec li proporcionava l'oportunitat de seguir demostrant als seus detractors que les seves facultats literàries no havien minvat i que era capaç de continuar escrivint obres de qualitat. I és per això que Verdaguer dedicà a santa Eulària no només un poema, com havia fet amb altres figures del devocionari —l'any 1881 havia escrit el poema «Santa Madrona»⁶ i, l'any 1888, uns goigs a nostra senyora de la Mercè—⁷ sinó que li escrivé tot un llibre i s'esforçà en aplicar-hi els conceptes dels nous corrents estètics de la poesia contemporània.

D'altra banda, en una època en què Verdaguer passejava el seu «farcell de penes», la figura de la màrtir sarrianenca se li devia presentar davant els ulls com un *alter ego* perfecte. El poeta devia veure Eulària com una germana en el sofriment per Déu. Aquesta unió d'esperits podria explicar l'assiduitat amb què Verdaguer apareix darrera de cada gest d'Eulària: el proselitisme d'aquesta concorda amb la voluntat d'aquell de crear un devocionari català; la capacitat de seducció de l'expressió oral de la santa —«la ben parlada»— s'acorda amb la seducció de l'expressió escrita del poeta; la santa es veu perseguida i torturada per un món pagà que no li permet viure la seva pròpia religiositat cristiana i el poeta es veu perseguit, també, per un món que li és hostil perquè no vol entendre la pràctica de la seva coherència cristiana.

Les fonts i els models

Sempre que li era possible, Verdaguer iniciava el procés de composició a partir del coneixement directe del paisatge i dels personatges que volia poetitzar. Abans d'embarcar-se en una aventura literària, el poeta recorria a peu els llocs que pensava descriure, s'informava sobre les tradicions locals, n'observava els particularismes lèxics —botànica, toponímia...—, feia lectures geogràfiques, històriques i literàries dels indrets, dels homes i de llurs llegendes fins que n'adquiria un coneixement profund.

Santa Eulària no fou una excepció. El poema nasqué d'un coneixement directe de la geografia eulaliana, «d'aquelles devotes excursions, que bé es podrien anomenar pelegrinatges» que realitzà amb el seu amic Viada la primavera de 1897 i d'una recerca exhaustiva de documents referents a la màrtir, tant de procedència culta com de procedència popular, que Verdaguer recull a la «Lletra-prefaci» i a l'Apèndix del llibre: Referències a la geografia sarrianenca i barcelo-

6. Dins *Pàtria*.

7. No és aquest l'únic poema que VERDAGUER dedica a la verge de la Mercè. Anteriorment, havia escrit l'himne oficial per a la cerimònia de la seva coronació canònica celebrada l'octubre de 1888.

nina que, segons la història i la tradició, Eulàlia recorregué en la seva infantesa: el Tàber,⁸ Montjuïc, el poble de Sarrià, el Desert de Sarrià,⁹ Collserola, l'església de Santa Maria del Mar,¹⁰ la Baixada de Santa Eulàlia,¹¹ les Voltes de Santa Eulàlia,¹² la pedra de Santa Eulàlia...;¹³ informacions sobre els beneficis que, també segons la història i la tradició popular, santa Eulàlia atorgava als seus devots: protecció als navegants, protecció contra la seca...; i notícies sobre el penó de Santa Eulàlia, sobre la devoció que els nostres reis sentien per Eulàlia i sobre l'extensió del seu culte.

A la «Lletra-prefaci», Verdaguer fa la glossa d'informacions que extreu de diverses fonts literàries i presenta ordenades cronològicament unes petites notes històriques sobre el culte a Santa Eulàlia. Les fonts que el poeta va seguir per donar aquestes referències històriques són, bàsicament, l'Arxiu de la ciutat de Barcelona i el *Manual de novells ardis o Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, fonts que consultà de primera mà o a través del llibre de Ramon de Ponsich *Vida, martirios y grandezas de santa Eularia, hija, patrona...*, que Verdaguer tenia a la seva biblioteca.

Verdaguer, com Ponsich, fa referència a la devoció que els nostres reis medievals sentien per Santa Eulàlia: les pregàries del rei Martí l'Humà a la santa per tal que el seu fill sortís aïrós de la campanya de Sardenya, la processó que s'organitzà per celebrar la victòria, les esglésies que Jaume I i Ferran III consagraren a la santa, l'hospital de Santa Eulàlia que el Conqueridor oferí als religiosos mercedaris... Ponsich, en l'apèndix del seu llibre, transcriu la «Lletra del senyor rey en Martí al capità Mossèn Pere Torrells», en la qual el rei explica els vots i les processons que

8. EL Tàber és el turó on hi havia a l'època romana el fòrum o centre ciutadà de Barcelona i que correspon a l'actual plaça de Sant Jaume. Segons la tradició, el mont Tàber és el lloc on l'apòstol Jaume, anomenat el Major, fill de Zebedeu i de Salomé i germà gran de Joan Baptista, va fer els fonaments del que seria després l'església de la Santa Creu i, més tard, la Catedral.

9. El 1578 s'establí el Desert de Sarrià —el primer convent caputxí català— al terme on s'havia edificat l'antiga capella de Santa Eulàlia de Sarrià. La història eclesiàstica anomena «Desert» a uns determinats ermitatges, convents i monestirs d'alguns ordes religiosos situats en despoblat, en record del retir al desert de Jeroni i d'altres Pares de l'Església. Prop d'alguns convents carmelitans, ja abans de la reforma teresiana, foren construïts ermitatges coneguts amb el nom de deserts; els més antics foren els de Halne, a Anglaterra, i Liedekerke, als Països Baixos. La primera casa caputxina fundada als Països Catalans, a Barcelona, el 1578, fou anomenada també «Desert de Sarrià».

10. Santa Maria del Mar és obra del mestre de cases de Barcelona Pere de Montagut i del seu col·laborador Ramon Despuig. Fou començada el 1329 sobre el solar que ocupava des d'abans del 998 l'església de Santa Maria de les Arenes o de la Mar, construïda prop de l'antic port, a la Vilanova de la Mar (barri de la Ribera); Santa Maria de les Arenes fou edificada sobre un cementiri paleocristià, excavat recentment, que suposa l'existència d'una primitiva església en la qual el 877 el bisbe Frodoí trobà les relíquies de Santa Eulàlia de Barcelona.

11. Segons la tradició, el nom d'aquest carrer és degut al fet que per ell hi van llençar Santa Eulàlia col·locada dins una tina plena d'instruments tallants.

12. Consisteixen a voltar, tot resant, l'urna on es guarden les relíquies de santa Eulàlia tretze vegades, agenollant-se cada vegada que es passa per davant de la seva imatge.

13. És la pedra que, segons conta la tradició, Eulàlia utilitzava per baixar del cavall quan anava a costura als baixos de la casa núm. 9 de la plaça de Santa Anna, a Barcelona.

es dugueren a terme per celebrar la victòria de Sant Luri. Verdaguer presenta aquesta mateixa carta en l'apèndix III de *Santa Eulària*.

A la «Lletra-prefaci», Verdaguer transcriu un fragment del discurs que va pronunciar Sant Francesc sobre Santa Eulàlia en la seva estada a Barcelona, que és al capítol cinquanta-vuit del *Libro del Cristiano*, de Francisco Ximénez. Crec, però, que aquest llibre no és, per al poeta, una font de primera mà, sinó que Verdaguer transcriu aquest fragment del llibre *La Eulálida*, de Bartholomé Ordóñez, que inclou en la bibliografia eulaliana de l'apèndix V i que formava part, també, de la seva biblioteca. Ordóñez esmenta a bastament l'estada del sant d'Assís a Barcelona en la introducció i en les estrofes XII a XXI del Cant I i, al marge de la pàgina, transcriu aquest mateix fragment, traduït «del Limosi a la letra, en mi lenguaje, estas palabras mismas, que el Francisco Ximenez, refirió de San Francisco». És possible, també, que transcrivís aquest fragment del llibre de Josep Català, *La Il·lustríssima catalana, la protomartyr de las Españas, barcelonesa gloriosa, vida, martyri y triunfos de la admirable verge santa Eularia, ab son últim triunfo de Monjuich a sa bandera y plantas...*, inclòs també en la bibliografia eulariana. En el capítol VIII, Català transcriu el mateix fragment del sermó de Sant Francesc i, al final, afirma que la profecia del sant ja s'havia acomplert.

En aquest capítol introductori, Verdaguer fa referències a diversos autors i a llurs obres, i en transcriu diversos fragments. Del llibre d'Antoni Vicenç Domènech, *Flos sanctorum o historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, publicat el 1602, del de Gerònim de Pujades, *Vida breve y prodigioso martirio de la esforzada campeona de la milicia de Christo, pregonera evangélica y angelical donzella en carne, la gloriosa virgen i mártir santa Eulalia, hija i patrona de la antigua y esclarecida ciudad de Barcelona*, i del *Epítome històric del portentoso santuario y real monasterio de Nuestra Señora de Montserrat* (1747), de Pere Serra i Postius, el poeta treu informacions sobre els llocs on estigué tancada la màrtir, sobre els beneficis de la santa, sobre la protecció que Eulàlia atorga als navegants i sobre la cerimònia anomenada «Voltes de Santa Eulàlia», cerimònia que els mariners dediquen a la santa per guanyar-se la seva voluntat; del poeta Joan Ferran, transcriu un fragment de la cançó lírica premiada en un certàmen en honor de santa Eulàlia, el 1686; i transcriu petits fragments del *Dietari de l'Antich Consell Barceloní* que fan referència a la bandera de Santa Eulàlia.

En escriure aquesta «Lletra-prefaci», Verdaguer té en compte tot allò que la tradició popular barcelonina conserva de la màrtir de Sarrià i esdevé, aquesta, una altra font important d'aquest capítol. El poeta havia resseguit pas a pas els llocs on la santa s'havia criat i on havia sofert martiri. Havia seguit els voltants de Sarrià «des del torrent de les Oliveres fins al de Magoria, i des de Vallvidrera [...] fins a Pedralbes» i coneixia tot el que la tradició popular contava de la geografia eulaliana. Verdaguer, a la «Lletra-prefaci», fa referència a alguns dels indrets que la tradició ha fet llegendaris: «La Pedra de Santa Eulària», situada als baixos d'una casa de la Plaça de Santa Anna, que, segons la tradició, servia de «pujador de cavall» i era la que Eulàlia feia servir quan anava a Barcelona a fer costura; «El carreró de l'Arc de Santa Eulària», l'indret en què es troba la presó on tancaren Eulàlia; «La Baixada de Santa Eulària», lloc on Eulàlia patí el turment de la bóta. Segons la tra-

dició popular, un dels martiris que va sofrir la santa consistí a posar-la nua dins una bóta plena de claus i de vidres i fer-la rodolar tretze vegades per la costa del carrer. I «El Pla de la Boqueria», l'indret on Eulàlia va ser martiritzada i crucificada (per això, hom designava el carrer de la Boqueria i el portal que hi havia al seu començament amb el nom de carrer i porta de Santa Eulàlia).

Jacint Verdaguer es recolza també en la tradició popular per narrar els beneficis que la santa atorga als seus devots. Des de sempre, hom ha considerat Santa Eulàlia com a portadora de moltíssims beneficis i els seus fidels li han adreçat multitud de pregàries demanant salut i bones anyades. Verdaguer, a la «Lletra-prefaci», ultra la referència a la protecció que la verge ofereix als navegants, parla de l'adjutori que Eulàlia atorga als barcelonins en temps de pestilència o de sequera.

Pel que fa al «Poemet» o llegenda de Santa Eulàlia, cal apuntar d'entrada que Verdaguer coneixia les fonts primigènies de la llegenda de la màrtir sarrinenca: l'Himne del bisbe Quirze de Barcelona¹⁴ —el primer document que es coneix referent a santa Eulàlia— i la versió de la llegenda que s'estampà en el *Breviarium Romanum* oficialitzat l'any 1568 pel papa Pius V —que era el Breviari d'ús quotidià entre els eclesiàstics dels segle XIX—, i coneixia també les successives ampliacions de la llegenda contingudes en martirologis i santorals.

L'himne del bisbe Quirze presenta una història d'Eulàlia força escarida pel que fa als elements narratius: quatre estrofes, a tot estirar, de les quinze que el formen. L'himne presenta Eulàlia parlant davant el jutge romà, el qual, vençut per la dialèctica cristiana de la màrtir, li aplica una sèrie de turments (és unglejada a l'eculi i cremada) als quals Eulàlia respon lloant Déu. Eulàlia es penjada nua en una creu i la neu que cau del cel la cobreix per protegir la seva honra. Així mor i la seva ànima, en forma de colom, li surt de la boca i puja al cel. Quirze anomena Eulàlia «Esposa del Senyor» i li adreça unes pregàries demanant el seu adjutori contra la pesta, les guerres... i que els atorgui la pau i el seu patronatge.

A la secció *Sanctorum Hispanorum* del Breviari romà es narra una història de santa Eulàlia molt més farcida d'elements narratius i descriptius. El nucli argumental de la història de la màrtir que apareix en el Breviari es aquest:

Eulàlia, verge de Barcelona, nascuda de nobles pares, educada en la fe i la religió de Crist, quan tenia 14 anys, i ja en tan tendre edat, es

14. Les dues cartes que es coneixen del bisbe de Barcelona Quirze, l'una adreçada a l'arquebisbe Ildelfons de Toledo i, l'altra, a Taio de Saragossa, situen el bisbe Quirze vivint i actuant a mitjan segle VIII. Del bisbe, se sap que va regir la diòcesi de Barcelona almenys entre els anys 656 i 666 i que va assistir al desè Concili de Toledo, del 656. L'antiguitat de l'himne i la seva atribució al bisbe Quirze són temes que encara es discuteixen, ja que es troben vinculats al clàssic problema de les dues Eulàlies, la de Mèrida i la de Barcelona, de les quals solament la primera és irrefutablement històrica. Per als defensors de l'Eulàlia de Barcelona, l'himne és del segle VII i fou redactat pel bisbe Quirze, que abans fou abat i fundador d'un monestir sobre la tomba de santa Eulàlia de Barcelona. Els opositors es fonamenten en la manca d'historicitat de la santa Eulàlia barcelonina, si bé no exclouen que pogués ja tenir culte particular o haver-se desdoblant el culte i la vida de la santa, dintre la ciutat de Barcelona, ja en el segle VII. Uns i altres s'acorden en l'afirmació que el bisbe Quirze de Barcelona va recollir per tradició oral les actes del martiri de Santa Eulàlia i va escriure l'himne de versos trocaics i els textos d'una missa pròpia. Aquest himne està format per quinze estrofes de sis ver-

consumia en el desig del martiri. Inspirada per Déu, ella mateixa, espontàniament, es presentà al president Dacià, que exercia la persecució dels cristians a Barcelona i que va decretar que se la portés al martiri. Com que residia prop de tres milles de distància de Barcelona i els seus pares i els seus criats ignoraven el seu propòsit, va marxar i va anar a Barcelona. Allà, entrant en la casa pretoriana, es va presentar al president que seia amb el seu tribunal. I estant davant d'ell, amb veu alta, així va parlar:

—Per què, Dacià, t'atreveixes a vessar injustament la sang dels cristians i els obligues a venerar els déus falsos? Un és únicament el vertader Déu omnipotent, creador de totes les coses i Senyor, el qual els emperadors Dioclecià, Maximilià, tu i tots els homes estan obligats a venerar. Per què, essent com ets un home, no tems ofendre el Déu vertader i omnipotent? I per què t'esforces a pervertir els cristians que deixin el Déu vertader i vagin als falsos simulacres dels dimonis i els adorin essent obra de mans dels homes?

Dacià, admirat d'aquesta novetat, va dir:

—Quí ets tu que contra la deguda reverència a la majestat de l'emperador i dels seus ministres t'atreveixes a proferir públicament semblants coses.?

La verge va contestar:

—Jo sóc Eulàlia, esclava de Jesucrist, que serveixo a Déu Pare i a la verge Maria, mare seva, mare del seu Fill, del qual solament és el regne i Senyor dels qui dominen. I al qual se li ha d'atribuir honor i culte, i no als ídols.

Aquesta gloriosa confessió de fe, resplendent com la llum, va deixar meravellat el tirà, el qual, commogut per l'odi que tenia contra els cristians i també contra la verge, va manar que fos lligada i fos duta a la presó. I allà va manar que fos cruelment flagel·lada, un turment que, amb ànim constant i cara alegre, la tendra verge, veient-ho i admirant-ho molta gent, va sostenir. Dacià, torbat per la ràbia contra aquesta serventa de Crist, va manar que Eulàlia fos martiritzada amb tota mena de turments. Per això, primerament Eulàlia va ser posada en un poltre¹⁵ i turmentada. Després, amb bessons de ferro¹⁶ li van ferir tota la carn, i, en acabat, varen posar feixos de flames ardents al seu pit virginal i als seus costats i la va-

---

sons cadascuna que fan referència al sepulcre de la santa —el lloc on el bisbe Quirze, segons afirma a l'estrofa 13, hi va consagrar un monestir—, als suplicis que va haver de suportar Eulàlia, a la glòria que recau a Barcelona per haver estat la casa de la màrtir i als beneficis que Jesucrist, per intercessió d'Eulàlia, concedirà a la ciutat. Aquest himne apareix transcrit en la seva forma llatina original i amb la traducció catalana, en prosa, de Verdagner a l'apèndix I del poema *Santa Eulària*.

15. L'eculi o poltre consisteix en un cavallet de fusta en el qual hom subjectava el condemnat per a sotmetre'l a tortures. Les cordes que lligaven els membres del torturat solien ésser fixades a un torn que, en girar, tesava els lligams i produïa dislocacions i esqueixaments.

16. Els bessons de ferro o úngules —ungles de ferro— eren una espècie de tenalles dentades que s'aferraven a les carns dels màrtirs.

ren cremar. Després varen vessar oli sobre el seu cos cremat i ple de llagues, i va ser llançada sobre calç viva, i li van fer donar una volta per tal que l'ardor de la calç turmentés de manera cruel l'interior de les vísceres de la verge. Després, van agafar plom liquat dur i el van vessar sobre el cos de la verge, i tot ell va ser fregat durament amb fragments de teules. I perquè cap dels seus sentits estigués faltat de dolor, al seu nas li posaren vinagre i pebre. Després, amb candeles enceses, varen cremar els ulls de la verge. La malícia del tirà no va oblidar cap mena de dolor ni d'ingeni per turmentar aquesta adoradora de Déu. Però com més augmentaven els càstigs del cruel torturador, més augmentaven la constància, la fortalesa i la gràcia de l'esposa de Crist. Eulàlia, estant en els turments, va pregar Déu, i alegre li donava gràcies. Com més els torturadors es cansaven de posar-li turments, ella, amb gens de tristesa, ni havent perdut la seva modèstia, ho portava amb un esperit equilibrat i joios.

Dacià ja no esperava poder arrencar res d'Eulàlia per força dels turments, i llavors la seva malícia va entrar en el seu ànim obstinat i va mirar si d'una altra manera podia triomfar contra la verge. Per això, a la casta i vergonyosa verge, despullada del cos, cremada, ferida per l'oli i la calç i plena de la sang que li vessava i la deformada, va manar que la portessin pels carrers i places de la ciutat davant dels ulls de tothom. Oh, terrible i cruel espectacle! Però aquell que cuida els animals i vesteix els ocells del cel va mirar de donar un vestit a l'esposa Eulàlia. Immediatament, va caure neu del cel sobre el cos admirable de la sagrada verge a manera de vestit, perquè fos com un refrigeri celestial en el cos de la verge i amb el seu esplendent candor fos a la vegada com un ornament. L'esposa de Crist, blanca i vermella, va ser passejada pels llocs públics i per tots va ser vista admirable i preciosa, triomfant de l'odi del tirà. Dacià tremolava veient incommovible l'esperit de la verge i, ja quasi desesperant de la seva victòria, va manar que la possessin en una creu. Quan Eulàlia va veure la creu es va sentir recreada d'un goig celestial perquè seria posada en una creu a semblaça de Crist. I per això no va deixar de glorificar Déu amb l'admiració de tothom. Finalment, per manament del president, el dia abans del 13 de febrer, amb una destrat va ser ferida. I amb la corona de gemmes del martiri de la virginitat, va guanyar el noble certamen. La seva ànima, a manera d'una coloma, va sortir del cos i va ser vista per molts com pujava cap al cel. El seu cos va ser honoríficament pres pels cristians i enterrat fora de les muralles de Barcelona.

El contingut narratiu d'aquesta llegenda de santa Eulàlia es desenrotlla en els set episodis següents:

—Eulàlia pertany a una família noble que viu als afores de Barcelona.

—Als catorze anys li ve el desig del martiri, fuig de casa seva i es presenta a Dacià.

—Les paraules d'Eulàlia sorprenen Dacià. Eulàlia es nega a adorar els déus romans i el procònsol mana que la martiritzin amb tota mena de turments.

—El càstig de Dacià no pot fer desdir Eulàlia de la seva fe i decideix mostrar públicament la nuesa de la màrtir i crucificar-la. Eulàlia abraça la creu, joiosa de poder morir com Crist.

—La neu cobreix el cos d'Eulàlia

—Quan Eulàlia expira, li surt l'ànima de la boca en forma de coloma.

—Enterrament secret del cos d'Eulàlia.

La raó que la llegenda hagi ampliat els elements narratius i, sobretot, el nombre dels martiris que s'infligeixen a la màrtir, és perquè a Barcelona es venerava també santa Eulàlia de Mèrida, i els martiris que patí aquesta santa, cantats pel poeta Prudenci,¹⁷ s'anaren atribuint també a Eulàlia de Barcelona, la qual cosa comportà que la llegenda d'Eulàlia de Barcelona s'anés ampliant amb la descripció de nous turments. Recordem que segons la tradició oral que va recollir el bisbe Quirze, i a partir de la qual va escriure l'himne i els textos d'una missa, Eulàlia només va patir tres martiris abans de morir a la creu: va ser assotada, unglejada damunt d'un poltre i cremada. El text del Breviari romà, en ser deutor d'aquesta segona línia llegendària, amplia el nombre de turments fins a onze: Eulàlia abans de morir en la creu va ser flagel·lada, suspesa en un poltre i unglejada, li van cremar els pits i els costats, van vessar oli sobre el seu cos, van rebolcar-la en calç viva, li van vessar plom liquat al damunt, li van fregar el cos amb fragments de teula, li introduïren vinagre i pebre pels narius, li cremaren els uils amb candeles, la van passejar nua pels carrers i, quan era a la creu, li van tallar el coll.

Si l'himne de Quirze i el text del Breviari Romà, doncs, ja presenten considerables divergències quant al nombre i a la naturalesa dels martiris que patí santa Eulàlia i quant a l'estructura narrativa, la tradició literària no ha fet sinó mantenir i augmentar, encara, aquestes diferències. Els textos posteriors, tant les llegendes versificades, com els santorals, com els llibres de prosa pseudohistòrics, amplifiquen la història de la santa introduint nous elements narratius i descriptius al text primigeni:

—El paper de la mare d'Eulàlia en l'educació religiosa de la seva filla, ensenyant-li a estimar la creu.

—L'activitat apologètica que va mantenir Eulàlia, en la seva infantesa, entre les seves companyes.

—El poder de seducció de la seva veu.

—L'àngel anunciador del seu martiri.

—La fugida d'Eulàlia de casa seva.

—La negació dels déus romans.

—La comparació d'Eulàlia amb Judit.

—El foc que no vol cremar Eulàlia i recula cap als botxins.

—Al turment de fregar el cos d'Eulàlia amb fragments de teules s'hi afegeix el llançar-la costa avall dins d'una bóta.

17. Marc Aureli PRUDENCI CLEMENT va néixer a Calahorra el 348 i va viure fins als volts del 415. L'any 397 va escriure *Peristephanon*, uns cants poètics de lloança als màrtirs, que han estat editats per J. BERGMAN a CSEL 61, Viena, 1926 i més recentment per I. RODRÍGUEZ i J. GUILLEN. *Obras completas de Aurelio Prudencio*. Madrid, 1952.

- Les paraules de perdó que Eulàlia adreça als seus botxins abans d'expirar.
- El somriure d'Eulàlia en el moment de baixar-la de la creu.
- L'assistència de Sant Feliu al sepeli de la santa.
- Els cants dels cristians en l'enterrament.
- L'enterrament del cos de la santa en algun lloc secret del camp romà.
- L'olor que desprenien les relíquies de la màrtir quan van ser descobertes.
- El miracle del dit a la Plaça del Blat, durant el primer trasllat de les relíquies.

A partir d'aquí, els autors d'aquests textos hagiogràfics, segons siguin subsidiaris d'una o altra tradició, descriuran els tres martiris esmentats en l'himne, els onze del Breviari o, fins i tot, en descriuran més, n'obviaran algun o n'inventaran de nous. Tampoc existeix unanimitat a l'hora de definir el darrer martiri de la santa i són diverses les suposicions a les quals els diferents autors s'adscriuen: l'una assegura que la màrtir va morir crucificada (Himne del bisbe Quirze) o que va morir degollada quan ja era penjada en la creu (Breviari romà); l'altra recoïza la idea que Eulàlia va expirar en ser degollada o que, després de ser degollada, el seu cos va ser penjat en una creu per tal que fos devorat per les aus. Els qui recolzen aquesta darrera tradició consideren que Eulàlia va morir degollada perquè els romans només aplicaven el martiri de la crucifixió als condemnats que no eren de classe social alta, ja que aquest turment era considerat ignominiós (Jesús de Natzaret, un fuster fill de fuster, fou crucificat sota el manament del governador Ponç Pilat; St. Pere, un pescador, fou crucificat, segons la tradició, sota el manament de Neró). En canvi, la justícia romana aplicava el martiri del degollament als condemnats a mort que pertanyien a la noblesa (St. Pau, de família jueva, però ciutadà romà de naixement, noble i culte, morí decapitat).

Verdaguer, en escriure el «Poemet», va mantenir l'estructura narrativa de l'himne del bisbe Quirze i de la llegenda del Breviari romà, incorporant-hi, això sí, elements narratius de la tradició literària posterior. Verdaguer respectà els set episodis de la llegenda i els distribuï al llarg de les nou seccions que formen el poema llarg.

En la primera secció, que titula «La Perla», Verdaguer se serveix de la figura de Venus per fer una al·legoria del naixement d'Eulàlia: nascuda Barcino per «l'amorosa besada de la terra i de la mar», i mentre jugava a la platja «amb les ones de la mar», va trobar una petxina que l'aigua havia deixat a la sorra; aquesta petxina guardava una perla. I la perla és Santa Eulària. Verdaguer encapçala aquest cant amb una citació que fa referència a la bellesa d'Eulàlia: *Mater pulchra, filia pulchrior*. «Si hermosa és la mare, més hermosa és la filla».

En la segona secció, titulada «Lo Desert», Verdaguer narra la infantesa d'Eulàlia a Sarrià. Presenta la santa creixent feliç en comunió amb els animals, amb les plantes del bosc (les roses de pastor, les roselles, les cireres d'arboç), peixent «lo blanc anyell», amb la «tòrtora, la guatlla» a la seva espatlla i «el tendre colomí» amagat al seu pit... És en aquesta naturalesa que es comunica amb Déu i és aquí on Verdaguer segueix la tradició literària i fa referència a l'amor d'Eulàlia per la creu i a la seva activitat apologetica envers les seves companyes. Aquest cant acaba amb la cançó de comiat que Eulàlia adreça a són esbart. Amb la cita del *Càntic dels càntics* que encapçala aquest cant, *Quae est ista quae ascendit per Desertum?* «Doncs, qui és aqueixa que puja pel desert?» (Cant III, VI), Verdaguer metaforitza el desert

de Sarrià amb els vergers d'Oved-Ourthas, d'Israel, que apareixen al *Càntic* i, per tant, identifica, com ja havia fet al final de la «Lletra-prefaci», Eulàlia amb Sulamitis, una identificació que es mantindrà en tot el poema.

En la secció tercera, titulada «Comiat», Verdaguer, talment com la tradició literària esmentada, utilitza la figura de l'àngel que anuncia a Eulàlia que Jesús l'ha escollida per ser «sa estimada esposa» i que, com ell, haurà de morir a la creu. Eulàlia, que en aquests moments té catorze anys, s'acomiada dels seus pares, mentre dormen, i assegura que després de morir retornarà a Barcelona per a protegir-la. La cita del Gènesi que encapçala el cant reforça el comiat de la màrtir: *Ægredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui... et concupiscet Rex decorem tuum* «Surt de la teva terra, de ta família i de la casa de ton pare... i el Rei s'enamorarà de ta bellesa» (GEN., 12, 1.- PSALM 44).

En la secció quarta, titulada «La Fugida», el poeta descriu l'anada d'Eulàlia a Barcelona utilitzant els mateixos correlats objectius i les mateixes construccions sintàctiques (frases interrogatives) que apareixen en alguns dels textos que narren la fugida d'Eulàlia: fuig a la nit, sola i descalça, venent la por que li provoca la foscor; En aquest cant, Verdaguer anomena Eulàlia amb el nom metafòric de Judit. Els darrers versos expressen el desig que la mort d'Eulàlia signifiqui el triomf, a Barcelona, del cristianisme sobre el paganisme romà: «dóna-li vida amb ta mort [a Barcelona], / amb ta sang pura bateja-la». La citació que encapçala aquesta secció és un mot del *Càntic dels càntics*: *Revertere*. Com l'anterior, la seva funció és la de recolzar el sentit del cant: l'esperit d'Eulàlia retornarà a Barcelona per a ser-ne guia i protectora.

En la secció cinquena, titulada «Barcino», Verdaguer fa una descripció de la Barcelona romana i hi introdueix el diàleg entre Eulàlia i Dacià i el rebuig de la santa d'adorar els déus romans. El poeta, com fan la majoria d'autors de tema eulalià, narra l'enfrontament entre el procònsol i la màrtir transcrivint el començament de la pregunta que, segons el text del Breviari romà, Dacià adreça a Eulàlia: «—Qui ets tu?», i transcrivint el començament de la resposta d'Eulàlia: «—Jo sóc...». La cita que encapçala aquest cant és d'Ausoni i parla de Barcelona: *Et ostrifero superraddita Barcino ponto* «I Barcelona està assentada en lo golf ostrifer.»

Verdaguer divideix la secció sisena, titulada «Martiri», en quatre cants. En el primer descriu el martiri dels assots. En el segon torna a fer referència a la victòria del cristianisme sobre el paganisme utilitzant el mateix correlat objectiu que al final de la secció quarta: Barcelona és batejada amb la sang d'Eulàlia: «batejada és Barcelona, / batejada és amb la sang / de sa filla més hermosa». En el tercer descriu els turments de l'eculi, de les ùngles de ferro i del foc. Verdaguer, com la tradició literària, fa recular el foc del cos de la màrtir. El cant quart descriu el turment de la bóta, l'actitud ferma d'Eulàlia que segueix lloant Déu malgrat tots els turments, i l'anunci del martiri de la creu. Verdaguer, a diferència del text del Breviari romà i de la majoria de textos literaris posteriors, no esmenta el martiri afegit de la nuesa de la santa. La cita que encapçala aquest cant, Margarita sub sole rubescit «la perla envermellida sota el sol», de Plini, reforça la imatge de la sang que cobreix el cos d'Eulàlia («Lo lliri blanc del Desert / ja és clavellina purpúrea») i que bateja Barcelona.

En la secció setena, titulada «Crucifixió», Verdaguer, seguint el Breviari romà, fa referència a l'alegria d'Eulàlia en veure la creu, a la neu que cobreix el cos de la

santa i al colom que va sortir de l'interior de la màrtir en el moment d'expirar. Pel que fa a la nevada, però, Verdaguer no hi atorga cap de les finalitats que expliquen els textos esmentats: la nevada no és produïda per guardar la puresa ni la integritat del cos de la santa. Talment com la tradició literària posterior, el poeta posa en boca d'Eulàlia unes paraules de perdó per als seus enemics. La citació que encapçala aquest cant fa referència a l'amor que Eulàlia sentia per la creu: *In Crucis amplexu Eulalia viva cucurrit* «Eulàlia, plena de vida, corregué a abraçar-se amb la creu», de Laura d'Alagon.

En la secció vuitena, titulada «Sepeli», Verdaguer dedica molts versos a l'enterrament secret d'Eulàlia. Fidel a la tradició literària, el poeta fa referència al somriure d'Eulàlia en el moment de despenjar-la de la creu, a la presència de sant Feliu en l'enterrament de la màrtir, als cants que els devots feren per lloar la santa, i a l'església de Santa Maria del Mar com el lloc on fou enterrat el cos d'Eulàlia. La dita popular que encapçala aquest cant, «Pel febrer floreix l'ametller», reforça la identificació d'Eulàlia amb la flor de l'ametller que es produeix en el cant que li adrecen els seus devots. Si la flor blanca és la primera a esclatar i anuncia l'arribada de l'estiu, Eulàlia és la primera màrtir barcelonesa i representa l'esperança del cristianisme.

La darrera secció, titulada «Invenció», és dividida en tres cants. En el primer, Verdaguer, seguint la tradició literària, fa referència al perfume que desprenen les sagrades relíquies de la santa. La citació del *Càntic dels càntics* que encapçala aquest cant també fa referència, per extensió, a l'olor que desprenien les restes de santa Eulàlia: *Dum esset rex in accubito suo nardus mea dedit odorem suam* «Mentres lo rei estava en sa cambra, mon nard deixà sentir sa olor» (Cant I, XI); en el segon cant, no és Frodoy qui troba les relíquies d'Eulàlia a l'església de Santa Maria del Mar, sinó la ciutat de Barcelona personificada. Si en «Barcino», Verdaguer descrivia el temple de Júpiter, aquí dedica una desena de versos a descriure les restes que en perduren. La citació que encapçala aquest cant és del *Càntic dels càntics* i també fa referència, metafòricament, a l'atracció que va sentir Barcelona pel perfume de santa Eulàlia: *Trahe me: post te curremus in odorem unguentorum tuorum* «Atraieu-nos i correrem a l'olor de vostres amors» (Cant I, III); el darrer cant esmenta el primer trasllat de les relíquies fins a la catedral (any 878). La col·locació de les relíquies, «en bell sepulcre» «de son altar en la soca», s'acorda amb el tercer trasllat (1339),¹⁸ en el qual, les relíquies de la màrtir foren traslladades a la catedral nova i dipositades dins un sepulcre de marbre en la cripta actual, sota l'altar major. Els dos primers versos de l'himne del bisbe Quirze de Barcelona, que encapçalen aquest darrer cant, fan referència al sepulcre de la màrtir: *Fulget hic honor sepulcri Martyris Eulaliae* «Resplendeix aquí la glòria del sepulcre de la màrtir Eulàlia.»

18. En el primer trasllat, l'any 878, les relíquies de santa Eulàlia es dipositaren en una de les capelles secundàries de la catedral, fins i tant es bastís la segona catedral. A la segona catedral, aixecada pel comte Ramon BERENGUER i per la seva muller Almodis, l'any 1058, les relíquies de la màrtir es col·locaren davant per davant de la capella de la mare de Déu. En bastir-se la tercera catedral (que és l'actual) ja es va pensar en dedicar a santa Eulàlia una capella i un altar. Com que es projectava de destinar-hi la cripta, no es pogué realitzar el propòsit fins que s'hagué enllestit el massís de tota la catedral. Mentre van durar les obres, les relíquies es veneraven a la sagristia. El 10 de juliol de 1339, un cop acabada la cripta, es va realitzar la tercera translació de les relíquies de la màrtir barcelonina.